

למי נותנים מתנות לאביונים וכמה

גדר עני לעניין צדקה

השו"ע מפרט את מדרג השימוש ממספי תדקה פרטיים וציבוריים ונותן יסוד ללקחה צדקה של ציבור שצריך שלא יהיו לו מאתיים זוז

1. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנג סעיף א - ב
סעיף א: מי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטול מהתמחוי. מזון י"ד סעודות, לא יטול מהקופה (תמחוי). היא קערה גדולה וגובין בה גבאים מאכל מבעלי בתים ומהלקים לעניים ב' סעודות כל יום ויום. וקופה מתחלקת מע"ש לע"ש).
ואם יש לו ר' זוז ואינו נושא ונותן בהם, או שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, לא יטול צדקה. ואם יש לו ר' זוז חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם, אפילו נותנים לו אלף זוז בבת אחת, הרי זה יטול.
...ואם יש לו הרבה והוא עליו בחוב, או שממושכן לכתובת אשתו, הרי זה יטול. ואם יש לו בית וכלי בית הרבה, ואין לו ר' זוז, הרי זה יטול, ואין צריך למכור כלי ביתו ואפי' הם של כסף וזהב. במה דברים אמורים, בכלי אכילה ושתייה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל מגרדה או עלי שהם של כסף, מוכרם, ולא יטול מהצדקה. והא דאין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב, דוקא כל זמן שאינו צריך ליטול מהקופה אלא נוטל בסתר מיהידים. אבל אם בא ליטול מהקופה של צדקה, לא יתנו לו עד שימכור כליו.
הגה: ... וכל מי שהוא עשיר, אסור ליתן לבניו, אף על פי שהם גדולים, אם הם סמוכים על שולחן אביהם (מרדכי פ"ק דב"מ).

המקור של מאתיים זוז הוא במשנה בפאה ומסבירים שם הראשונים שהוא הוצאת אדם לשנה

2. רא"ש מסכת פאה פרק ח משנה ח

מאתים זוז - שיערו חכמים שזהו הוצאת אדם לשנה למזון ולפרנסה:

השו"ע מביא שבכל זמן מתאימים את הסכום לפי צרכי אדם לשנה

3. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנג סעיף ב

סעיף ב: יש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובניו ביתו מהריוח. ודברים של טעם הם.

כלומר בימינו הראוי לצדקה הוא מי שחסר לו מצרכיו הבסיסיים

גדר עני למתנות לאביונים

רק 'אביונים' לא עניים

לענין הלנת שכר מביאה הגמרא שיש להקדים תשלום האביון לתשלום של העני

4. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף קיא עמוד ב

ורבי יוסי ברבי יהודה: ההוא מלא תעשק שכיר עני ואביון נפקא. - ותנא קמא: חד להקדים עני לעשיר, וחד להקדים עני לאביון.

ורש"י מסביר שאביון הוא מצג ירוך יותר מעני רגיל

5. רש"י מסכת בבא מציעא דף קיא עמוד ב

אביון - מעונה מעני, ולשון אביון - האובה ואינו משיג מה שנפשו מתאוה לכל טוב, ואשמעין קרא דעני קודם לאביון, משום דעני כסיף למיתבעיה, אף על גב דצריך.

אבל אביון - הורגל לבושת, ולא כסיף למיתבעיה.

יש שלמדו מכאן שגדרי מתנות לאביונים בפורים חמורים יותר מגדרי עני לשאר ענייני צדקה

6. מועדים וזמנים חלק ח עמ' קט סימן קו

ביארנו שאביון היינו מי שמצבו דוחק כ"כ עד שמוכרה להתבייש ולתבוע צרכיו וכן תאב הוא לכל דבר שחסר לו הכל כמבואר ברש"י פרשת משפטים וכאן בקרא מפורש מתנות לאביונים אולם הפוסקים סתמו שנותן גם לעניים.

אין בודקין מצבו

מצד שני בירושלמי מובא שעניין מתנות לאביונים קל יותר ולכאורה נותנים לכל אדם

7. תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א הלכה ד

אין מדקדקין במצות פורים אלא כל מי שהוא פושט את ידו ליטול נותנין לו. אין משנין במעות פורים הא שאר כל המעות משנין אלא כל המעות עד שלא ינתנו לגיזברין את רשאי לשנותן משניתנו לגיזברין אין את רשאי לשנותן:

הריטב"א מסביר בפרוש שנותנים לכל אדם כיון שהמטרה להרבות שמחה ולכן לא צריך דוקא עניים

8. חדושי הריטב"א מסכת מגילה דף ז עמוד א

קתני עלה בתוספתא (פ"א ה"ה) ומגבת העיר לאותה העיר ואין מדקדקין בדבר, פירשו בירושלמי (פ"א ה"ד) שכל הפושט ידו ליטול יתנו לו, לומר שנותנין לכל אדם ואין מדקדקין אם הוא עני וראוי ליתן לו, שאין נתינה זו מדין צדקה גרידתא אלא מדין שמחה

וכן במאירי כתב שהכוונה שכל הרוצה ליטול מהם יטול ולא בודקין כלל.

9. בית הבחירה למאירי מסכת מגילה דף ז עמוד א

התבאר בתוספתא שאין מדקדקין במעות פורים ואין בודקין בהם כלל אלא כל הרוצה ליטול מהם יטול:

מתנות לעניים

בגמרא שלנו מובאת בריתא דומה עם פירוש אחר ל'אין מדקדקין'

10. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עח עמוד ב

תניא: מגבת פורים מעות שגזוין הגזלון מנני העיר לחלק לעניים לסעודת פורים. - לפורים טולה יתנו לעניים דפורים, מגבת העיר - לאותה העיר, ואין מדקדקין בדבר לומר: דייס דפחותי ומהותי יפול לכיס של צדקה. אבל לוקחין את העגלים לזיוז בכל המעות ושוחטין ואוכלים אותן, והמותר יפול לכיס של צדקה שלא יספיקו לאכול דפורים ומכור ויפול לכיס של צדקה.

שיעור מתנות לאבינונים

השיבולי הלקט אומר שאין קצבה מינימלית למתנות לאבינונים

16. ספר שבלי הלקט ענין פורים סימן רב

וכשם שאדם חייב לשמוח בפורים כן חייב לשמוח את העניים עמו... מצאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל במעוה פורים אין קצבה כל מה שירצה האיש ליתן יתן מפני שהוא צדקה וצדקה כל אחד ואחד לפי עינו הטובה יתן.

לפי זה כתבו הפוסקים שדי בשווה פרוטה

17. משנה ברורה סימן תרצד ס"ק ב

(ב) ליתן לפחות וכו' - ורשאי ליתן מאכל או מעוה ולא מצאתיו כעת כמה יהיה שיעור מתנות [פמ"ג] ובחידושי ריטב"א כתב אפילו שתי פרוטות דשוה פרוטה חשובה מתנה אבל לא בפחות.

אמנם בגמרא משמע שבעבר היה ניתן לקנות בפרוטה כיכר לחם

18. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף טו עמוד ב

איוב וותרן בממונו היה, מנהגו של עולם - נותן חצי פרוטה לחנוני, איוב ויתרה משלו.

19. רש"י מסכת בבא בתרא דף טו עמוד ב

ה"ג מנהג עולם נותן חצי פרוטה לחנוני - מי שיש לו מלאכה מועטת לעשות אומר לפועל חצי פרוטה אני נותן לך ונלך אצל חנוני ונקנה בפרוטה ככר או ביצים ונחלוק. (כלומר שכר אותו למלאכה מועטת ששווה חצי פרוטה. וקנה בפרוטה כיכר לחם והתחלקו בה.) ואיוב ויתרה לחצי השני משלו ונותן לו כל הפרוטה שהיה רע בעיניו לדקדק בדבר קל שאינו ממון.

ומכאן כתב הגריש"א יש לתת סכום משמעותי שיכול גם לשמח

20. שבות יצחק פורים פ"ח הערה ב

שמעתי מהגריש"א אלישיב: בזמנינו אין ערך לפרוטה כלל ולכו"ע (גם לסוברים שהוא מגדר צדקה) אין יוצאים בזה ידי מתנות לאבינונים.

(ולחשוש שהוא מגדר שמחה) בעבר האבינונים היו שמחים במנת אוכל שהיתה נחשבת בעיניהם לדבר גדול כמש"כ הר"ן היום בדרך כלל חסר להם כסף וכדי לקיים המצוה כראוי אליבא דכו"ע יתן חמישים שקל לכל אביון וכשאינו לו אפשרות ליתן סכום כזה ונותן פחות מזה לא יפחת מעשר שקל לכל אביון וישתדל למצא אביון שישמח בו.

העברה בנקאית קודם פורים

בערוך השלחן כתב שמותי לתת לשליח קודם פורים והשליח יתן עבורו בפורים. (אמנם בהעברה בנקאית קודם פורים משמע שכבר בא לרשותו ולא מועיל)

21. ערוך השולחן אורח חיים סימן תרצד סעיף ב

אבל קודם פורים אפילו נתן מפורש על פורים אינו מועיל דזהו חובת היום דווקא. ופשוט הוא דא"צ ליתן בעצמו ויכול ליתן גם ע"י שליח ויכול להעמיד שליח קודם פורים שיתן בשבילו בפורים. (שבאופן כזה יש דין נתינה ששלושתו של אדם כמותו ומעשה הנתינה של השליח מיוחס למשלח. כמו 'נותן לה...')

ובמג"א כתב שטעם הדבר שלא נותנים קודם פורים על מנת להבטיח שיהיה סימן לעני לסעודת פורים. (ומשמע שאם נתן קודם והשתמש בפורים יצא).

22. מגן אברהם סימן תרצד ס"ק א

וכתוב במאור דלא יתן להם קודם פורים דלמא אכלו להו קודם פורים:

וכעין זה יש שהסבירו את הירושלמי שכוונתו שנותנים גם לעניים מעיר אחרת ואין מדקדקים אחריהם

11. עלי תמר מסכת מגילה פרק א הלכה ד

אולם הברייתא דירושלמי סוברת שרק בכל השנה אנו אומרים מגבת העיר לאותה העיר ומשום דעניי עירך קודמים. אבל בפורים אין מדקדקין בזה וכדמסיים אין מדקדקין במצוות פורים אלא כל מי שהוא פושט את ידו ליטול נותנין לו.

פסק ההלכה

השו"ע פסק בירושלמי שכל מי שפושט מקבל

12. שולחן ערוך אורח חיים סימן תרצד סעיף ג

אין מדקדקים במעוה פורים אלא כל מי שפושט ידו ליטול נותנים לו; ובמקום שנהגו ליתן אף לא"י, נותנים.

ובחזו"ע (עמ' קסח) כתב כלשון השו"ע

אמנם האור לציון כותב שצריך להיות בגדר עני שאין לו מספיק כדי מחייתו

13. שו"ת אור לציון חלק ד פרק נח - מתנות לאבינונים אות ב

תשובה. אביון לענין מתנות לאבינונים הוא מי שהכנסתו אינה מספקת למחיתו מחמת דלות ההכנסה או מחמת שצריך לקחת חלק מהכנסתו כדי להחזיר חובות, ואין לו כסף בתוכניות חסכון וכדומה.

וכ"כ הגריש"א (פסקי שמועות עמ' קכט) והגרש"ז א (מעדני שלמה עמ' רלג)

בברכ"י למד מהירושלמי שיש מצווה לתת ליותר משני אביונים ויש שרצו ללמוד מכאן שרק בתוספת אין מדקדקים

14. ברכי יוסף אורח חיים סימן תרצד ס"ק ג

דמילתא דמסתברא דכל כמה דשלה מנות טובא ומתנות טובא מצוה קעביד, ואפושי שמחה, אבל חיובא רמיא בשתים, ועלתה לו. והרי אמרו בירושלמי (פ"א ה"ד) ופסקוהו הפוסקים, דכל פושט ידו ליטול נותנין לו. אלמא דמצוה לתת טפי משתי מתנות.

ובמועדים הוסיף גדר שאין לו מספיק לסעודת פורים, וכתב שמה שנותנים לאבינונים ממש הוא לתוספת הידור בגדר 'ראוי'.

15. מועדים וזמנים חלק ח עמ' קט סימן קו

...אולם הפוסקים סתמו שנותן גם לעניים.

ונראה לע"ד שאביון היינו מי שחסר לו לפורים שאם חסר לו לשמחת פורים זהו נקרא אביון לענין פורים אף שהוא מתבייש לקבץ יד אל יד ויש לו יום ביומו כדי מחייתו אבל לסעודת פורים חסר לו כה"ג נקרא עני או אביון ומקיימים בו המצוה.

ואף שבפורים יש הלכה דכל הפושט יד נותנין לו ואין בודקין מצבו, מ"מ למצות מתנות לאבינונים ראוי לבדוק ולקיים המצוה באביון דוקא שחסר לו לפורים גופא ובנתינתו לאביון יהיה לאביון צרכי פורים ברווח. (וכעין זה בפסקי שמועות עמ' קנ; ובהוראות לקופת הצדקה דועדת הרבנים הובא מהגר"ח קניבסקי שליט"א דאף דשרב ליתן לכל הפושט יד אבל ודאי דאם אפשר לתת דווקא לעניים יותר טוב ובפרט היום דנפשי רמאי)

הלכה למעשה במתנות לאביונים

- מצווה לתת לשני אביונים כל אחד מתנה אחת ביום פורים.
- יוצאים במעות או במזון אבל לא בשאר דברים ולא במחילת חוב.
- לכתחילה יתן סכום שמשמח את האביונים או לפחות שניתן לאכול בו פת ולפתן. ובדיעבד די בפרוטה שהיא מטבע של עשר אגורות.
- מוטב להרבות במתנות לאביונים ממשלוח מנות.
- גדר עני לעניין מתנות לאביונים לכתחילה הוא מי שהכנסתו אינה מספקת למחיתו.
- מצוותה ביום פורים ולא בלילה (פה"ח תרצה ג) ונכון לעשותה לאחר קריאת המגילה. ויכול לתת לשליח שיתן בו ביום.
- אין לתת את חלק החיוב של מתנות לאביונים מכספי מעשר.
- הנותן לאב ולבן הסמוך על שולחנו יש אומרים שיצא (הזו"ע עמ' קסו) ויש אומרים שלא יצא (אול"צ ד נח ב. פסק"ש קלו בשם הגריש"א).
- יוצאים בנתינה לקטן ויש חולקים (כיון שהוא אינו 'תאב' אלא אביב)

במחצה"ש שם כתב שמי שנותן קודם פורים צריך ליתן גם בפורים עצמו

23. מחצית השקל אורח חיים סימן תרצד ס"ק א

דלא יתן להם קודם פורים. ומנהג העולם ליתן קודם פורים. אף דמתנות לאביונים מצותו דוקא ביום פורים, צריך לומר דעכ"פ נותן שתי מתנות לאביונים גם ביום פורים, וגם יש הרבה עניים החוזרים על הפתחים בפורים:

אמנם הפמ"ג למד מהמג"א שאם העני לא השתמש בכסף קודם פורים הנותן יצא ידי חובה

24. פרי מגדים אור"ח אשל אברהם סימן תרצה ס"ק יג

יג לשלוח מנות. עיין מ"א. ועיין סימן תרצ"ד במ"א [ס"ק] א' בשם בעל המאור [מגילה א, ב] דלא יתן קודם פורים, דלמא אכלי, ומשמע הא לאו הכי שרי. ומיהו בליל י"ד לא יתן, דלמא אכלי ולא יצא ידי סעודה ביום, יע"ש:

אמנם אם העני נמצא המינוס כמו שמצוי ממילא לא נתן לו דבר אלא מחל חובו (אמנם לענ"ד יש לחלק כיון שכשמחל לו על חוב שלו, לא אפשר לו בזה לקנות דבר. ואילו כשהפקיד לחשבון הבנק הרחיק אותו מגבול האשראי ומאפשר לו לקנות לסעודת הפורים)

25. בסוד שיח ג' אדר הרב שבתאי יגל

שהנה הסכימו הפוסקים שאי אפשר לצאת ידי חובת 'מתנות לאביונים' על ידי 'מחילת חוב' ... וזאת משום שאין כאן 'נתינה', ואם כן, במידה וחשבון הבנק של העני נמצא בחריגה ממסגרת האשראי הרי שהפקדה לחשבונו, לא תאפשר למשוך את הכסף, אלא רק תקטין את חובו לבנק, ואם כן הפקדה זו אינה 'נתינה' אלא 'מחילה', ומאחר ובעניים עסקינן, אין מדובר בחשש רחוק, והוא הדין לגבי נתינת צ'ק 'למוטב בלבד' עם שמו של הנזקק.

מחילת חוב

26. הלכות שלמה פרק תשעה עשר הלכה כד

אין אדם יוצא ידי חובת מתנות לאביונים במחילת חוב שיש לו על העני. דמלווה להוצאה נתנה ולכן דינינן ליה כאין המעות בעין ואין כאן נתינה לענין זה. ותו דהמצוה ליתן לו מעות שיוכל להשתמש בהם כרצונו.